

Isaak Rubin

Abstrakt arbete och värde i Marx system¹

I

Kamrater, jag har som tema för min föreläsning valt det abstrakta arbetet och värdet av följande två skäl. För det första, eftersom mig veterligen frågan om det abstrakta arbetet och värdets form och innehåll har varit föremål för häftiga debatter på era seminarieövningar. Därför beslutade jag mig för att lägga upp min lektion på så sätt att jag kan gå in på detaljerna kring problemet med det abstrakta arbetet och samtidigt täcka in frågan om värdet, dess form och dess innehåll. För det andra utgör detta tema det centrala problemet för hela den marxiska teorin. Det är inte för inte som vi kallar denna för ”arbetsvärdeteorin”. Själva beteckningen visar på att teorins huvudsakliga problem är frågan om det ömsesidiga förhållandet mellan arbete och värde. Så vad är det för arbete som skapar eller bestämmer värdet, och vad är det värde som skapas eller bestäms av arbetet? Det är den marxiska teorins huvudproblem och som jag hoppas kunna belysa under min föreläsning.

Innan vi går in på den väsentliga delen av frågan skulle jag vilja komma med några metodologiska anmärkningar. Med vilken metod ämnar vi försöka lösa

¹ *Под знаменем марксизма [Under marxismens fana]*, nr 6, 1927. På tyska i Rubin & Bossanow: *Dialektik der Kategorien* (Berlin 1975), även: <http://www.trend.infopartisan.net/trd1004/t151004.html>; på engelska i *Capital & Class*, nr 5 (1978); ryska förlagan: <https://www.mediafire.com/?ud78ajpcx74ca4j>

detta problem? I ”Inledning till kritiken av den politiska ekonomin” [1857] anmärker Marx att en ekonomisk undersökning kan utföras medelst två metoder: genom att gå från det konkreta till det abstrakta och den motsatta rörelsen från det abstrakta till det konkreta. Den förra, som är den analytiska metoden, består i att ta ett komplext konkret fenomen som utgångspunkt för undersökningen, välja ut en eller flera av de viktigaste kännetecknen, bortse från mångfalden av kännetecknen och på så sätt gå från de mer konkreta till de mer abstrakta begreppen, de enklare eller tunnare begreppen, som Marx säger. Genom fortsatt analys rör vi oss från detta begrepp till ett än enklare tills vi har nått de mest abstrakta begreppen i den specifika vetenskap eller i det specifika frågekomplex som intresserar oss.

För att anföra blott ett exempel som illustrerar den problematik som vi hela tiden har att göra med vill jag påminna er om det ömsesidiga förhållandet mellan följande begrepp. Den marxiska värdeteorin bygger på begreppen abstrakt arbete, värde, bytesvärde och penningen. Om vi tar penningen, den mest komplexa och konkreta aspekten av dessa begrepp, och genom att undersöka penningen gör övergången till bytesvärdet, som det mer allmänna begrepp som ligger under penningen – om vi sedan rör oss från bytesvärdet till värdet, och från värdet till det abstrakta arbetet så rör vi oss från de mer konkreta till de mer abstrakta begreppen, det vill säga vi följer den analytiska metoden. Men, säger Marx, oavsett hur nödvändigt det är att använda den analytiska metoden i den vetenskapliga undersökningens första steg så är den i sig inte tillräcklig utan måste kompletteras av en annan metod. Så snart vi med analysens hjälp har spårat det komplexa fenomenet tillbaka till sina grundläggande beståndsdelar måste vi gå den motsatta riktningen och utgående från de mest abstrakta begreppen visa hur dessa i sin utveckling leder oss till mer konkreta former, mer konkreta begrepp. I vårt fall skulle detta framåtskridande från de enklare begreppen till de rikare och mer komplexa vara rörelsen från det abstrakta arbetet till värdet, från värdet till bytesvärdet och från bytesvärdet till penningen. Marx kallar på ett ställe denna metod ”genetisk” eftersom den låter oss följa de komplexa formernas uppkomst och utveckling. På andra ställen kallar han den dialektisk. Jag hoppas att vi även kan enas om att beskriva den första metoden som analytisk och den andra (vilken inbegriper både den analytiska och syntetiska metoden) som

dialektisk. Marx antyder att han anser den dialektiska metoden vara den enda som på ett tillfredsställande sätt löser vetenskapliga frågor. Följaktligen måste vi ta oss an problemet som intresserar oss, frågan om förhållandet mellan arbete och värde, genom att undersöka det inte blott med hjälp av den analytiska metoden utan även den dialektiska.

Marx ger många exempel på hur den analytiska metoden är otillräcklig och jag skulle vilja citera tre. När det gäller värdeteorin säger Marx:

Den politiska ekonomin har visserligen, om också ofullständigt, analyserat värde och värdestorlek och upptäckt det innehåll som är dolt i dessa former. Men den har aldrig ens uppställt frågan, varför alltså arbetet framträder i värdet och arbetets tidsmängd visar sig i arbetsproduktens värdestorlek.²

I en annan passage tillägnad penningteorin säger Marx:

Redan under 17:e århundradets sista decennier hade man hunnit över penninganalysens första steg: man insåg att penningen är en vara. Men detta var endast en början. Svårigheten ligger inte i att begripa, att penningen är en vara, utan i att förstå, hur, varför och på vad sätt en vara blir pengar.³

Som vi ser skiljer sig här den dialektiska metoden återigen från den analytiska. Vid ett senare tillfälle, när Marx diskuterar religionen, upprepar han idén att det

i själva verket [är] mycket lättare att analysera fram den jordiska kärnan i de religiösa dimbildningarna än att omvänt ur tidens verkliga levnadsförhållanden få fram deras i överjordisk dräkt skrudade former. Men den sistnämnda är den enda materialistiska och därmed vetenskapliga metoden.⁴

² Marx, Karl, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess* (Staffanstorp 1969), s. 69f. Vi har justerat snart sagt alla citat från Marx, huvudsakligen från de textkritiska utgåvorna i *Marx-Engels Gesamtausgabe*, utan att ange detta vid varje tillfälle. Red.

³ A.a., s. 80.

⁴ A.a., s. 323n.

I Marx efterföljd måste vi lösa vårt problem på detta sätt. Vår uppgift består inte blott i att visa att en produkts värde kan tillskrivas arbetet. Vi måste även visa det omvända. Vi måste avslöja hur människornas produktionsförhållanden kommer till uttryck i värdet. Detta är den mest grundläggande framställningen av problemet och måste anses vara den mest metodologiskt korrekta från den marxiska ståndpunkten. Om vi ställer frågan på detta sätt tar vi inte värdebegreppet som utgångspunkt för undersökningen utan arbetsbegreppet. Vi bestämmer arbetsbegreppet på så sätt att värdebegreppet följer på det. Redan metodologins krav ger oss en antydning om arbetsbegreppets riktiga definition.

Arbetsbegreppet måste bestämmas på ett sådant sätt att det omfattar alla de kännetecken för den samhällliga arbetsorganisationen som ger upphov till värdeformen som tillkommer arbetsprodukterna. Ett arbetsbegrepp från vilket värdebegreppet inte följer, och i synnerhet ett arbetsbegrepp i fysiologisk bemärkelse, det vill säga ett arbetsbegrepp som saknar alla de drag som kännetecknar dess samhällliga organisering i varuproduktionen, kan inte leda till de slutsatser vi söker från den marxiska ståndpunkten gällande den dialektiska metoden.

I det följande kommer jag att försöka visa att skillnaden i uppfattning mellan en sociologisk och en fysiologisk förståelse av det abstrakta arbetet delvis kan förklaras just genom åtskillnaden mellan de två metoderna, den dialektiska och den analytiska. Även om den fysiologiska uppfattningen av det abstrakta arbetet kan hävda sin ställning mer eller mindre framgångsrikt från den analytiska metodens ståndpunkt så är den icke desto mindre dömd att omedelbart misslyckas från den dialektiska metodens ståndpunkt. Utifrån ett fysiologiskt arbetsbegrepp kan man nämligen inte kan uppnå någon som helst föreställning av värdet som arbetsprodukternas nödvändiga samhällliga form. Vi måste därför bestämma arbetet på ett sådant sätt att vi utifrån det, från arbetet och dess samhällliga organisation, kan förstå det nödvändiga i värdet som den grundläggande samhällliga form som arbetsprodukterna antar i varuproduktionen och värdets rörelselag.

Om vi nu övergår till analysen av arbetet så kommer vi först av allt att börja med det enklaste begreppet, det konkreta eller nyttiga arbetets begrepp.

Det konkreta arbetet ses av Marx som arbete i dess nyttiga verksamhet, som arbete som ger upphov till produkter vilka är nödvändiga för att tillfredsställa mänskliga behov. Arbete betraktat från denna materiella tekniska sida representerar konkret arbete. Det är uppenbart att det konkreta arbetet inte intresserar oss det minsta så länge vi talar om den enskilde – Robinson som bemästrar naturen – eftersom föremålet för vår vetenskap inte är den enskilde individens produktion utan den samhällliga produktionen, en hel grupp människors produktion som organiseras på grundval av en specifik samhälllig arbetsdelning. Den samhällliga arbetsdelningens system utgör helheten av de olika slagen av konkret arbete vilka förenas i ett bestämt system och kompletterar varandra materiellt. Och så har vi gjort övergången från det konkreta arbetet i allmänhet till den samhällliga arbetsdelningen som system, som totalitet av de olika slagen av konkret arbete. Vi måste nu närmare undersöka den samhällliga arbetsdelningens begrepp då den spelar en sådan nyckelroll i förståelsen av hela den marxiska värdeteorin.

Marx säger att den samhällliga arbetsdelningens system kan komma till uttryck i dubbel form – som han kallar det –, som ett system vilket förmedlas genom utbytet och ett som inte har behov av en sådan förmedling, till exempel den större klanens eller det socialistiska samfundets naturliga ekonomi.

Låt oss först titta närmare på systemet med organiserad samhälllig arbetsdelning som har utvecklats utan utbyte. Så länge vi talar om ett organiserat system för samhälllig arbetsdelning har vi inte blott konkret materiellt-tekniskt arbete utan även samhällligt arbete. Hos Marx befinner sig begreppet samhälllig arbetsdelning på gränsen mellan begreppen konkret nyttigt och samhällligt arbete i en samhälllig produktion. Å ena sidan, i början av avsnittet om arbetets dubbelnatur⁵ undersöker Marx den samhällliga arbetsdelningen som helheten av de konkreta arbetslagen. På andra ställen i sin bok, i synnerhet i kapitlet om manufaktur⁶ undersöker han den samhällliga arbetsdelningens system från ståndpunkten av de mänskliga produktionsförhållanden vilka karakteriserar detta system. I den organiserade

⁵ A.a., s. 36ff.

⁶ A.a., s. 239ff.

produktionen är förhållandena mellan människorna relativt enkla och transparenta. Arbetet antar en omedelbart samhällelig form, det vill säga det finns en bestämd samhällsorganisation och bestämda samhällsorgan som fördelar arbetet mellan samhällets enskilda medlemmar varigenom vars och ens arbete direkt ingår i samhällsproduktionen som konkret arbete med all sin konkreta materiella karakteristika. Vars och ens arbete är samhälleligt, just därför att det skiljer sig från de andra samhällsmedlemmarnas arbete och representerar ett materiellt komplement till dessa. Arbetet är omedelbart samhälleligt i sin konkreta form. På samma gång är det även delat arbete, ty arbetets samhällelige organisation består i att arbetet fördelas mellan de enskilda samhällsmedlemmarna och omvänt är arbetsdelningen ett verk av ett samhälleligt organ.

Arbetet är både samhälleligt och delat, och besitter dessa kännetecken även i sin materiella tekniska, konkreta eller nyttiga form.

Låt oss nu ställa frågan: är arbetet även i ett organiserat samfund samhälleligt likställt? Finner vi i detta samfund en process vi kan beteckna som en samhällelig process för arbetets likställande?

Det finns olika synpunkter på detta specifika problem. En del ekonomer vidhåller att detta slag av samhälleligt likställande av arbetet existerar i varje producerande samfund som baseras på arbetsdelning och i en form som till sitt väsen inte skiljer sig från likställande av arbetet i varuproduktionen. Andra ekonomer intar den motsatta ståndpunkten och säger att den samhällelige processen för arbetenas likställande enbart tillhör varuproduktionen och inte förekommer i någon annan produktionsform. Dessa ekonomer förnekar i synnerhet möjligheten till och nödvändigheten av ett samhälleligt likställande av arbetet i en socialistisk produktion.

Jag har i min bok föreslagit en mellanväg. Jag påpekade att all produktion som vilar på arbetsdelning i någon utsträckning och i en eller annan form begagnar sig av ett samhälleligt likställande av arbeten av olika slag som utförs av olika individer. Jag påpekade även i anslutning härtill att detta likställande av arbetet antar en specifik samhällelig form i varuproduktionen och därför ger plats åt en helt ny kategoris framträdande: det abstrakta arbetet. Jag tror att Marx såg på frågan på det här sättet även om vi inte har något klart uttalande från honom i ämnet. Jag känner till ett mycket tydligt uttalande

som härstammar redan från den första utgåvan av *Kapitalet*. Där säger han följande:

I varje samhällelig arbetsform är de olika individernas arbeten också relaterade till varandra som mänskliga; men här gäller *själva denna relation* som arbetenas *specifikt samhällliga form*.⁷

Vi kommer att analysera slutet på denna mening senare. För närvarande vill jag endast slå fast att Marx klart och tydligt hävdade att de enskilda individernas arbete i alla samhällliga former av arbete förhåller sig till varandra som mänskligt arbete. Det är riktigt att de extrema anhängarna till den fysiologiska versionen kan hävda att Marx här enbart syftade på den fysiologiska likheten mellan de olika slagen av arbete, men den tolkningen tycks mig allt för långsökt. Både den faktiska betydelsen av den specifika meningen, som talar om "samhällelig arbetsform", liksom i förhållande till åtskilliga andra ställen i *Kapitalet*, antyder att Marx här syftade på processen för samhällligt likställande av arbeten.

Jag ser det som nödvändigt att lägga till en viss grundförutsättning till formeln att det samhällliga likställandet av arbetet äger rum i alla samhällliga produktionsformer. Jag tror att i urfamiljen, där arbetet uppdelades mellan man och kvinna och var knutet till de båda könen representanter, där ett skifte från manligt till kvinnligt arbete inte förekom och till och med var förbjudet, där kunde det samhällliga likställande av arbetet som process inte äga rum, inte ens i embryonal form. Vidare kunde ett samhällligt likställande av arbetet i de samhällsorganisationer som baserades på en extrem ojämlikhet mellan de olika samhällsskikten (till exempel slaveri) ske enbart mellan medlemmarna av en specifik samhällsgrupp (till exempel slavar eller en specifik kategori slavar). Inte ens begreppet arbete som sådant, som samhällelig funktion, kunde uppstå i denna typ av samhälle.

Om vi så lägger den samhällsorganisation som baseras på en extrem ojämlikhet mellan könen eller mellan enskilda grupper åt sidan och vänder oss till ett större samfund med arbetsdelning, till exempel det slag som återfinns

⁷ Marx, Karl, *Kapitalet. Första boken. Supplement* (Lund 1985), s. 65.

i sydslavernas större familjesammanslutningar, så tror jag att en process av samhälleligt likställande av arbetet här var nödvändig. Än mer nödvändigt blir det i ett större socialistiskt samfund. Men denna process av likställande av arbetet i ett organiserat samfund skiljer sig väsentligen från den process som äger rum i varuproduktionen. Låt oss föreställa oss ett socialistiskt samfund där arbetet fördelas mellan samhällsmedlemmarna. Ett visst samhällsorgan likställer arbete av olika slag, utfört av olika individer, eftersom det utan detta organ inte skulle föreligga någon ekonomisk planering. Men i ett samfund av detta slag är processen av arbetets likställande sekundär och blott ett komplement till församhälleligandets och arbetsdelningen. Arbetet är först och främst samhälleligt och delat. Karakteristiken som samhälleligt likställt arbete hör här till som komplement och som härledning. Arbetets huvudsakliga kännetecken är dess samhälleliga och delade aspekt och dess samhälleligt likställda aspekt är ett drag utöver de båda andra.

Jag passar här på att säga att jag för tydlighetens skull finner det användbart att skilja mellan tre begrepp för likställt arbete:

- fysiologiskt likställt arbete.
- samhälleligt likställt arbete,
- abstrakt arbete, så som det används av Marx, eller, vilket är att föredra, abstrakt allmänt arbete (en term som Marx använder i *Till kritiken*).

Fysiologisk homogenitet mellan olika arbetsslag har existerat i alla historiska epoker och möjligheten för individerna kan gå från en sysselsättning till en annan är en grundförutsättning för all samhällelig arbetsdelning. Samhälleligt likställt arbete kännetecknar alla system med samhällelig arbetsdelning, det vill säga inte blott för varuproduktionen utan även till exempel ett socialistiskt samfund. Slutligen det tredje arbetsbegreppet, abstrakt allmänt, är karakteristiskt enbart för varuproduktionen. Vi kommer att komma till detta begrepp. Så här långt har vi enbart diskuterat det andra arbetsbegreppet, samhälleligt likställt och delat.

Låt oss ta oss en titt på de förändringar som sker i arbetets organisering i vårt samfund, om vi föreställer oss det inte i form av en organiserad helhet utan som en kombination av privata varuproducenters individuella produktionsenheter, det vill säga i form av varuproduktion. I varuproduktionen finner vi även de

samhälleliga karakteristika hos arbetet, vilka specificerades ovan, som vi tidigare observerade i ett organiserat samfund. Även här kommer vi att finna samhällligt arbete, delat arbete och samhällligt likställt arbete – men alla dessa socialisationsprocesser, processer för likställande och delande av arbete, sker i en helt annorlunda form. Förhållandet dessa tre karakteristika sinsemellan är nu helt och hållet annorlunda, huvudsakligen på grund av att en direkt samhälllig organisering av arbetet i varuproduktionen fattas och att arbetet inte är omedelbart samhällligt.

I varuproduktionen är inte individens, den enskilde varuproducentens, arbete direkt reglerat av samhället, och i sig självt, i sin konkreta form, tillhör det ännu inte samhällsproduktionen. Arbetet blir samhällligt i varuproduktionen först då det antar det samhällligt likställda arbetets karakteristika; varje varuproducentens arbete blir samhällligt först i kraft av det faktum att hans produkt införlivas med alla de övriga varuproducenternas, och den specifika individens arbete införlivas således med de andra samhällsmedlemmarnas arbeten och alla de andra arbetslagen. Det finns inte någon annan karakteristika för definitionen av arbetets samhällliga karaktär i varuproduktionen; det finns inte någon på förhand fastställd plan för arbetsdelningens socialisering och den enda indikationen på att den enskilde individens arbete är inkluderat i det samhällliga produktionssystemet är utbytet av ett specifikt arbetes produkt med en annan produkt vilken som helst. Så i jämförelse med det socialistiska samfundet har det samhällliga arbetet och det likställda arbetets karakteristika bytt roll i varuproduktionen. Tidigare var kännetecknet för arbetet som jämlikt eller likställt ett resultat av en sekundär process, av den härledda handlingen hos ett samhällsorgan som socialiserade och fördelade arbetet. Nu blir det samhällligt enbart i den form i vilken det är likställt med alla andra arbetslag och därigenom blir samhällligt likställt arbete.

Jag skulle vilja citera några uttalanden av Marx som torde bekräfta detta. Det mest otvetydiga exemplet finner vi i *Till kritiken* där Marx säger att arbetet först blir samhällligt då det "antar formen av sin direkta motsats, formen av det abstrakt allmänna"⁸, det vill säga i formen för likställande med alla andra arbetslag. "Abstrakt och i den formen samhällligt arbete" – Marx karakteriserar återkommande arbetets samhällliga form i varu-

produktionen med de orden. Jag kan även påminna om en känd passage i *Kapitalet* som slår fast att den ”specifikt samhällliga karaktären av de inbördes oberoende privatarbetena [i varuproduktionen] består i deras likhet som mänskligt arbete”.⁹ I varuproduktionen skiftar således det samhällliga arbetets karakteristik emfas från en bestämning som socialiserat arbete till jämställt eller samhällligt likställt arbete, vilket blir samhällligt likställt arbete först genom likställandet av arbetsprodukterna. Begreppet jämlikt arbete spelar en viktig roll i den marxiska värdeteorin just eftersom arbetet i varuproduktionen blir samhällligt först i dess egenskap som likställt arbete. På samma sätt som det samhällliga arbetes kännetecken följer även vad som karakteriserar det delade arbetet från arbetets jämlikhet i varuproduktionen. Arbetsdelningen i varuproduktionen består inte i dess medvetna fördelning i enlighet med bestämda, i förväg uttalade behov utan regleras enligt principen om jämlika produktionsfördelar. Arbetsdelningen mellan enskilda produktionsbranscher kommer till stånd på så sätt att varuproducenterna i alla produktionsbranscher mottar en jämlik värdesumma i enlighet med utgivandet av en lika kvantitet arbete.

Vi fastställde tre karakteristika för arbetet som samhällligt arbete, samhällligt likställt arbete och delat arbete. Alla dessa karakteristika hör även till arbetet i ett socialistiskt samhälle, men helt och hållet ändrar karaktär och förhållande sinsemellan jämfört med varuproduktionen. Arbetets tre karakteristika som vi här räknat upp utgör den grundval på vilken värdets tre aspekter utvecklas. Marx betraktar värdet som en enhet av värdeform, värdesubstans och värdestorlek.

Det avgörande viktiga var emellertid att uppdaga det inre nödvändiga sammanhanget mellan värdeform, värdesubstans och värdestorlek.¹⁰

Enheten av värdets form, substans och storlek återspeglar enheten av arbetet som samhällligt, samhällligt likställt och kvantitativt delat. I varuproduktionen är arbets- och produktionsförhållandena ”föremålsloggjorda”

⁸ Marx, Karl, *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1970), s. 23.

⁹ *Kapitalet. Första boken*, s. 65.

och arbetets samhälleliga karakteristika antar formen av arbetsproduktens "föremålsliga" kännetecken. "Värdeformen" är arbetsproduktens samhälleliga form vilken återspeglar den specifika samhälleliga karaktären hos arbetet i varuproduktionen. "Värdesubstansen" representerar samhälleligt likställt arbete. Och "värdestorleken" slutligen är uttryck för den samhälleliga arbetsdelningen, eller rättare sagt den kvantitativa sidan av arbetsdelningens process.

Arbetets trefaldiga karaktär, så som vi har föreslagit, hjälper oss att förklara det förhållande som föreligger i det marxiska systemet mellan värdets form, substans och storlek. Denna uppdelning klargör i synnerhet några av problemen med konstruktionen av Marx utläggning i avsnittet om "varans fetischkaraktär". Tillåt mig att läsa för er det andra stycket i denna del:

Det är för det första en fysiologisk sanning, att allt nyttigt arbete och alla produktiva verksamheter, hur olika de än må vara, alltid är funktioner av den mänskliga organismen, och att varje sådan funktion, vilket innehåll och vilken form den än må ha, väsentligen är en förbrukning av mänsklig hjärna, nerver, muskler, sinnesorgan osv. För det andra måste arbetets kvalitet tydligt skiljas från dess kvantitet, arbetstidens längd, och det är kvantiteten som bildar underlaget för värdestorleken. Under alla förhållanden måste den arbetstid, som livsmedelsproduktionen kostar, intressera människan, om också inte i lika hög grad på olika utvecklingsstadier. Och slutligen, så snart människorna på ett eller annat sätt arbetar för varandra, får deras arbete samhällelig form.¹¹

I de tre anförda punkterna anger Marx att vi kan observera arbetets tre karakteristika – samhälleligt, likställt och kvantitativt delat – inte bara i varuproduktionen utan även i andra produktionsformer. Men, säger Marx,

Varur uppkommer arbetsproduktens gåtfulla karaktär så snart den antar varuform?¹²

¹⁰ *Supplement*, s. 68.

Och han svarar själv: uppenbarligen just ur varornas form i vilken arbetets tre karakteristika redan har omvandlats, ”förtینگligats”, i arbetsprodukternas värde.

De mänskliga arbetenas likhet får sin sakliga form i arbetsprodukternas likartade värdeföremålslighet, måttet för utgivande av mänsklig arbetskraft genom tidslängden erhåller formen av arbetsprodukternas värdestorlek, slutligen erhåller förhållandet mellan producenterna, vilket iscensätter deras arbetes samhällseliga karaktär, formen av ett samhällseligt förhållande mellan arbetsprodukterna.¹³

Med dessa tre punkter talar Marx redan om värdets substans, storlek och form. Hans resonemang kan spåras särskilt tydligt i den första utgåvan av *Kapitalet* där de tre meningarna som citerades omedelbart följs av en hel sida om värdets substans, storlek och form.¹⁴ I den andra utgåvan tycks kommentarerna kring värdets substans, storlek och form ha tagits bort av Marx. I själva verket har de bara hänskjutits. De tre stycken som föregår analysen av de olika produktionsformerna (Robinsons produktion, medeltida produktion etc.) ägnas åt värdets substans, storlek och form.¹⁵

Vi har nu nått fram till slutsatsen att likställt arbete för det första kan betyda fysiologiskt likställt arbete, vilket vi redan har betraktat i all korthet; för det andra kan det beteckna samhällseligt likställt arbete och den typen av arbete förekommer inte enbart i varuproduktionen utan även i, säg, *ett socialistiskt eller något annat större samfund som grundar sig på* en samhällselig arbetsdelning; slutligen finns det abstrakt allmänt arbete, det vill säga samhällseligt likställt arbete i den specifika form som är giltig för varuproduktionen, arbete som blir samhällseligt och delat först genom processen av samhällseligt likställande. Endast detta samhällseligt likställda arbete kan beskrivas som abstrakt eller abstrakt allmänt. Vi ska nämna att Marx gör åtskilliga syftningar till de tre slag av likställande av arbetet i sin ”kritik av den politiska ekonomin”, det

¹¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 65.

¹² *Ibid.*

¹³ *Kapitalet. Första boken*, s. 62f.

vill säga till arbetet fysiologiskt, samhälleligt likställt i allmänhet och samhälleligt likställt i varuproduktionen. Det stämmer visserligen att Marx inte gör någon absolut tydlig distinktion, men vi ska påvisa att han verkligen skiljer på de tre termerna: mänskligt arbete, likställt och abstrakt allmänt arbete. Jag skulle inte vilja hävda att dessa tre termer sammanfaller med dem vi tidigare betecknade som fysiologiskt likt [gleiche] arbete, samhälleligt likställt [gleichgesetzte] och abstrakt arbete, men det finns icke desto mindre beröringspunkter mellan dem.

Då vi tar oss an problemet med abstrakt arbete kan vi därför inte stanna vid den preliminära karakteriseringen av arbetet som fysiologiskt likställt och inte heller vid karakteriseringen av arbetet som samhälleligt likställt. Vi måste göra en övergång från båda dessa karakteriseringar till en tredje och undersöka den specifika form av likställt arbete som är utmärkande för varuproduktionen, det vill säga ett system av samhällelig arbetsdelning baserat på utbyte. Följaktligen har inte bara anhängarna av en fysiologisk förståelse av abstrakt arbete misstagit sig enligt vårt förmenande, utan även de kamrater som förstår abstrakt arbete i allmänhet i betydelsen samhälleligt likställt arbete oberoende av den specifika samhälleliga form i vilken detta likställande äger rum. Vi måste därtill tillägga att de två arbetsbegreppen – fysiologiskt likställt och samhälleligt likställt – ofta sammanblandas och att de inte särskiljs tillräckligt tydligt. Begreppet abstrakt allmänt arbete implicerar naturligtvis fysiologisk likställdhet och ett samhälleligt likställande av arbetet, men utöver dessa inbegriper det även ett samhälleligt likställande av arbetet i den helt specifika form som det antar i varuproduktionen.

¹⁴ Se *Supplement*, s. 70ff. Red. anm.

¹⁵ Ett helt stycke ägnas åt värdets substans och inleds med orden: ”Då människorna jämför sina arbetsprodukter såsom värden, är det alltså inte därför, att varorna för dem endast spelar rollen av yttre skal kring likartat mänskligt arbete” (*Kapitalet. Första boken*, s. 64). [Jfr den första utgåvan: ”Då människorna relaterar sina produkter till varandra som värden, och i den mån dessa saker gäller som blott sakliga höljen kring likartat mänskligt arbete, så ligger omvänt däri att deras olika arbeten bara gäller som likartat mänskligt arbete i sakligt hölje”, *Supplement*, s. 71. Red.] Det följande stycket ägnas åt värdets storlek och det nästa åt värdets form.

Vi skulle kunna anföra en mängd citat från Marx själv för att visa hur grovt han feltolkas av anhängarna till den fysiologiska förståelsen av abstrakt arbete. Jag skulle här vilja läsa blott ett väldigt karakteristiskt citat. I sitt korta utkast över [Benjamin] Franklins uppfattning säger Marx att Franklin omedvetet reducerar alla former av arbete till enbart en aspekt och är ointresserad av huruvida arbetet är utfört av en skomakare, en skräddare och så vidare. Franklin trodde att värdet bestämdes genom ”abstrakt arbete, som inte har någon särskild kvalitet och därför kan mätas endast i kvantitativt hänseende”. Franklin såg det abstrakta arbetet, men, tillade Marx,

då han inte utvecklar det i bytesvärdet innehållna arbetet som det abstrakt allmänna, som samhällligt arbete vilket uppkommer genom allsidigt avyttrande av de individuella arbetena, kan han omöjligt förstå pengarnas betydelse som den omedelbara existensformen för detta avyttrade arbete.¹⁶

Det är uppenbart att Marx här kontrasterar abstrakt arbete och abstrakt allmänt arbete. Det abstrakt allmänna arbete som är föremålsiggjort i värdet är det arbete som är specifikt ändamålsenligt för varuproduktionen.

Vi kommer nu till slutsatsen: när vi analyserar problemet med förhållandet mellan arbete och värde från den dialektiska såväl som den analytiska metodens ståndpunkt måste vi ta arbetsbegreppet som startpunkt och utveckla värdebegreppet utifrån det. Om vi följer den analytiska metoden och börjar med värdet för att sedan fråga oss vad som ligger bakom detta begrepp kan vi förvisso säga att fysiologiskt likställt arbete och samhällligt likställt arbete ligger dolt bakom produkternas värde. Men ingetdera svaret kommer att vara tillfredsställande eftersom det inte finns något sätt att göra övergången från fysiologiskt likställt arbete eller samhällligt likställt arbete till värde. För att kunna komma till värdebegreppet dialektiskt från arbetsbegreppet måste vi inbegripa i arbetsbegreppet även de utmärkande drag som karakteriserar arbetets samhällliga organisation i varuproduktionen och som nödvändigtvis måste göra att värdet framträder som arbetsproduktens specifika samhällliga form. Följaktligen måste detta begrepp för abstrakt allmänt

¹⁶ *Till kritiken*, s. 49.

arbete vara långt rikare än både begreppet fysiologiskt likställt arbete och begreppet samhälleligt likställt arbete i allmänhet.

II

Vi rörde oss från fysiologiskt likställt arbete till samhälleligt likställt arbete och från samhälleligt likställt arbete till abstrakt allmänt arbete. Vi gjorde vår definition av arbetet rikare genom nya karakteristika i undersökningens tre steg och först när vi rörde oss till det tredje steget och bestämde arbetet som abstrakt allmänt, från vilket värdekategorin nödvändigtvis måste följa, var det möjligt för oss att röra oss från arbetet till värdet. Vi skulle kunna bestämma abstrakt arbete ungefärligen enligt följande:

Abstrakt arbete är beteckningen på den del av det samhällliga totalarbetet vilket likställdes i den samhällliga arbetsdelningsprocessen genom likställandet av arbetsprodukterna på marknaden.

Jag gav mer eller mindre denna definition i min bok *Studier i Marx värde-teori*.¹⁷ Jag tror att det är nödvändigt att tillägga att det abstrakta arbetets samhällliga natur inte begränsas av det faktum att värdebegreppet nödvändigtvis följer på detta begrepp. Som jag redan i stora drag har skildrat i min bok leder det abstrakta arbetets begrepp ovillkorligen även till penningbegreppet och från marxsk ståndpunkt är det helt följdriktigt. I praktiken bestämde vi abstrakt arbete som arbete som likställs genom ett allomfattande likställande av arbetsprodukterna, men likställandet av alla arbetsprodukter är inte möjligt förutom genom att assimilera var och en av dem med en allmän ekvivalent. Följaktligen har det abstrakta arbetets produkt förmågan att assimileras med alla de andra produkterna enbart i den form i vilken den framträder som allmän ekvivalent eller då den potentiellt kan utbytas mot en allmän ekvivalent.

Man kan se särskilt tydligt i *Till kritiken* att begreppet abstrakt arbete hos Marx är oskiljbart kopplat till begreppet allmän ekvivalent. Här angriper

¹⁷ På ryska *Очерки по теории стоимости Маркса*, i sammanlagt tre utgåvor, 1926–1928; engelsk övers. *Essays on Marx's theory of value* (Montréal 1973).

Marx studiet av det abstrakta arbetet på följande sätt. Precis som i *Kapitalet* utgår han ifrån varan eller värdet och avtäckar analytiskt det abstrakt allmänna arbete som ligger bakom värdet.¹⁸ Efter att genom analys ha rört sig från värdenas jämlikhet till arbetenas jämlikhet går han vidare till en detaljerad sociologisk karakterisering av detta jämlika arbete, ”*samhälleliga bestämmningar* för arbetet”, ”samhälleligt [...] på ett särskilt sätt”, vilket är ändamålsenligt för varuproduktionen.¹⁹ I varuproduktionen uttrycks arbetets samhälleliga karaktär genom att ”den enskildes arbete antar det allmännas abstrakta form eller dess produkt formen av en allmän ekvivalent”.²⁰ ”Som allmän arbetstid framträder den i en allmän produkt, en *allmän ekvivalent* [...]. För att den enskildes arbete skall resultera i bytesvärde, måste det resultera i en allmän ekvivalent”.²¹

Som vi kan se kopplar Marx kategorin abstrakt arbete oskiljbart till begreppet allmän ekvivalent, eller pengar. Vi måste därför ta den samhälleliga karakteriseringen av abstrakt arbete än vidare och djupare och inte begränsa oss till assimileringen av arbetet genom ett likställande av dess produkter. Vi måste lägga till att arbetet blir abstrakt genom att assimileras med en särskild form av arbete, eller genom assimilering av dess produkt med en allmän ekvivalent, vilket Marx därför ansåg vara det abstrakta arbetets föremålsliggörande eller materialisering.

Från denna ståndpunkt öppnas här en intressant parallell mellan Marx och Hegel. Termen ”abstrakt allmän” själv, som vi vet, påminner om Hegel som skiljer mellan abstrakt allmän och konkret allmän. Skillnaden mellan dem kan reduceras till det faktum att det konkret allmänna inte utesluter skillnaderna mellan de objekt som inkluderas i denna allmänna aspekt samtidigt som det abstrakt allmänna utesluter dessa skillnader.

För att kunna förstå varför Marx beskriver varuproducenternas likställda arbete som abstrakt allmänt arbete måste vi jämföra processen för likställande av arbetet i ett socialistiskt samfund med processen för likställande av arbetet i varuproduktionen. Vi kommer att lägga märke till följande distinktion.

¹⁸ Se *Supplement*, s. 61.

¹⁹ *Till kritiken*, s. 20.

²⁰ A.a., s. 23.

²¹ A.a., s. 21.

Låt oss anta att något organ jämför de olika arbetslagen med varandra i ett socialistiskt samfund. Vad sker här? Detta organ tar alla dessa arbetslag i sin konkret nyttiga form, eftersom det sammanlänkar dem i just denna form, men abstraherar en av deras aspekter och säger att dessa arbetslag är jämlika sinsemellan under de givna omständigheterna. I det här fallet framstår jämlikheten som ett kännetecken för dessa konkreta arbetslag, som en karakteristik vilken abstraherades från dessa former; men denna allmänna jämlikhetskategori uttraderar inte deras konkreta skillnad, vilken manifesterar sig som nyttigt arbete. I varuproduktionen är en jämförelse av detta slag omöjlig eftersom det inte finns något organ som medvetet likställer alla dessa arbetslag. En spinnares och en vävares arbete kan inte likställas så länge de är konkret nyttiga arbeten. Deras likställande uppkommer blott indirekt genom assimileringen av var och en med den tredje formen av arbete, nämligen "abstrakt allmänt arbete" (jfr *Till kritiken*). Detta bestämda slag av arbete är "abstrakt allmänt" (och inte konkret allmänt) just eftersom det inte inkluderar distinktionerna mellan de olika konkreta arbetslagen utan utesluter dessa avvikelser: detta arbetslag bestämmer alla de konkreta arbetslagen i det att det framträder som deras representant.

Det faktum att Marx i det här fallet syftade på distinktionen mellan det abstrakt allmänna och det konkret allmänna, så som hos Hegel, kan tydligt ses i *Kapitalets* första utgåva där i allmänhet spåren av de hegelska begreppen och den hegelska terminologin framträder långt mer tydligt än i den andra utgåvan. Här återfinns ett stycke som säger:

Inom värdeförhållandet och det däri inbegripna värdeuttrycket gäller inte det abstrakt allmänna som egenskap hos det konkreta, sinnligt-verkliga, utan tvärtom det sinnligt-konkreta som blott framträdelse- eller bestämd förverkligandeform för det abstrakt-allmänna. [...] Denna förvrängning varigenom det sinnligt-konkreta bara gäller som framträdelseform för det abstrakt-allmänna – inte omvänt det abstrakt-allmänna som en egenskap hos det konkreta – karakteriserar värdeuttrycket. Den gör samtidigt förståelsen av värdeuttrycket besvärlig.²²

²² A.a., s. 89f.

Vid ett annat tillfälle säger Marx:

Det är som om det bredvid och förutom lejon, tigrar, harar och alla andra verkliga djur, som grupperade bildar djurrikets olika släkter, arter, underarter, familjer osv., också skulle existera Djuret, den individuella inkarnationen av hela djurriket.²³

För att kunna dechiffrera detta uttalande hos Marx måste vi säga att det abstrakt allmänna i varuproduktionen i praktiken inte framträder som en karakteristik eller attribut för det konkreta, det sinnligt-konkreta (det vill säga de konkreta arbetslagen) eftersom det skulle krävas ett enhetligt organ som inte existerar i varuproduktionen, för att kunna abstrahera de specifika allmänna dragen från dessa konkreta arbetslag. De konkreta arbetslagen assimileras därför inte med varandra genom att abstrahera några allmänna karakteristika utan genom ett jämförande och ett likställande av vart och ett av dessa slag med ett specifikt bestämt konkret slag vilket tjänar som fenomenalform för det allmänna arbetet. För att det konkreta arbetet ska kunna bli allmänt måste det allmänna arbetet framträda i form av konkret arbete, ”genom att den enskildes arbetstid yttrar sig som allmän arbetstid eller att den allmänna arbetstiden yttrar sig som den enskildes”.²⁴ Det är endast i ljuset av dessa kommentarer av Marx, som uppvisar tydliga spår av Hegels påverkan, som vi kan förstå de avsnitt i *Till kritiken* som vi nämnt tidigare, i vilka Marx säger att arbetet i varuproduktionen blir samhällligt först genom att anta formen av abstrakt allmänt arbete.

Den här idén är i allmänhet sammankopplad med Marx syn på det borgerliga samhället. I sina tidigare verk, till exempel *Den tyska ideologin*, uttrycker han idén att samhällsintressets representation i det borgerliga samhället, i vilket en central samhälllig produktionsorganisation inte är för handen, alltid faller på någon enskild organisation, på en grupp människor, en enskild klass. Denna enskilda samhällsklass förkunnar sina partiella intressen som hela samhällets och den allmänna dominantens intressen, och

²³ *Supplement*, s. 60.

²⁴ *Till kritiken*, s. 21.

idéerna antar "allmänhetens form". Det särskilda intresset uttrycks som det allmänna och det allmänna intresset som det härskande.²⁵ Om vi jämför anmärkningarna av Marx i *Till kritiken* med de uttalanden där han säger att det samhällseliga arbetet antar "den abstrakt allmänna formen" och att varans värde antar formen av en särskild bestämd vara, penningformen, så blir det nära ideella förhållandet mellan dessa begrepp uppenbart.

För att avsluta problemet med abstrakt arbete måste jag ta upp två olika förebråelser som har riktats mot mig, i Dasjkovskijs artikel²⁶ och från flera andra kamrater.

Den första förebråelsen är att jag till synes skulle försöka ersätta det abstrakta arbetet med abstraktionsprocessen för de konkreta karakteristiska attributen för arbetet, det vill säga, att jag skulle försöka ersätta det abstrakta arbetet med den sociala formen för arbetets organisation.

Jag tillstår att om ett ersättande av detta slag verkligen skulle göras så skulle det avvika från den marxiska teorin. Men vi vidhåller att karaktären av människornas produktionsförhållanden i varuproduktionen ovillkorligen innebär att arbetet, både i sin kvalitativa och kvantitativa aspekt, kommer till uttryck i en varas värde och värdestorlek. Om vi istället för det abstrakta arbetet endast tog arbetsorganisationens samhällseliga form så skulle det hjälpa oss att förklara "värdeformen", det vill säga den samhällseliga form som arbetsprodukterna antar. Vi skulle även förklara varför en arbetsprodukt antar formen av vara som besitter värde. Men vi skulle inte veta varför denna produkt antar just detta kvantitativt bestämda värde. För att kunna förklara värdet som enhet av värdeform, värdesubstans och värdestorlek måste vi starta från det abstrakta arbetet, vilket inte blott är samhällseligt och samhällseligt likställt utan även kvantitativt delat.

Man kan finna formuleringar hos Marx själv som, om man så vill, skulle vara tillräckliga för att säga att Marx ersatte arbetet med arbetets samhällseliga form. Eftersom det vore långrandigt att hänvisa till de olika ställena hos

²⁵ Se (och jfr) "Den tyska ideologin", i *Människans frigörelse. Karl Marx ungdomsskrifter i urval och översättning av Sven-Eric Liedman* (Göteborg 1995), s. 21.

²⁶ Dasjkovskij, "Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier", *Под знаменем марксизма* [*Under marxismens fana*], nr 6, 1926. Se detta nr av *riff-raff* (red.).

²⁷ *Till kritiken*, s. 26.

Marx skulle jag blott vilja nämna en passage som om den vore författad av någon annan än Marx skulle låta kättersk. Meningen lyder: ”Bytesvärdesättande arbete är däremot en specifikt samhällelig form för arbetet”.²⁷ På samma ställe säger Marx i en fotnot att [bytes]värdet är en [bestämd] samhällelig form av rikedom. Om man sätter samman de två uttalandena så skulle vi istället för tesen att arbetet skapar värde få tesen att den samhällelige formen av arbete skapar den samhällelige formen av rikedom. En kritiker skulle mycket väl kunna hävda att Marx helt och hållet ersätter arbetet med arbetets samhällelige form; vilket Marx uppenbarligen inte heller avsåg att göra.

Jag skulle nu vilja vända mig till den andra kritiken. Det har sagts att mina förklaringar skulle ge upphov till intrycket att det abstrakta arbetet först produceras i utbytesakten. Man skulle kunna dra slutsatsen från detta att även värdet skapas först i utbytet, när i själva verket värde och följaktligen det abstrakta arbetet, från Marx ståndpunkt, redan måste förekomma i produktionsprocessen. Detta snuddar vid det djupgående och kritiska problemet med förhållandet mellan produktion och utbyte. Hur kan vi lösa detta problem? Å ena sidan måste värde och abstrakt arbete existera redan i produktionsprocessen, och å andra sidan säger Marx på åtskilliga ställen att utbytesprocessen är förutsättningen för det abstrakta arbetet. Tillåt mig citera några exempel. Jag skulle vilja komma tillbaka till Franklin. Marx säger:

Men då han inte utvecklar det i bytesvärdet innehållna arbetet som det abstrakt allmänna, som samhälleligt arbete vilket uppkommer genom allsidigt avyttrande av de individuella arbetena [...].²⁸

Franklins huvudsakliga misstag var följaktligen att han bortsåg från det faktum att det abstrakta arbetet uppkommer genom avyttrandet av det individuella arbetet. Det är här inte frågan om någon enskild kommentar hos Marx. Jag kommer själv att visa att Marx i de senare utgåvorna av *Kapitalet* allt mer sällan underströk tanken att i en varuproduktion endast utbytet reducerar det konkreta arbetet till abstrakt arbete.

²⁸ A.a., s. 49.

För att återvända till vår tidigare kommentar:

Då människorna jämför sina arbetsprodukter såsom värden, är det alltså inte därför att varorna för dem endast spelar rollen av yttre skal kring likartat mänskligt arbete. Tvärtom. Då de byter sina olikartade produkter och likställer dem som värden, jämför de också sina olikartade arbeten som mänskligt arbete.²⁹

I första utgåvan av *Kapitalet* hade den här meningen totalt motsatt innebörd. Marx skrev:

Då människorna relaterar sina produkter till varandra *som värden*, och i den mån dessa saker gäller som *blott sakliga höljen* kring likartat mänskligt arbete...³⁰

I andra utgåvan ändrade Marx innebörden av denna mening helt och hållet då han var rädd att det skulle förstås som om han påstod att vi medvetet assimilerar vårt arbete som abstrakt arbete i förväg, och han betonade den aspekten att likställandet av arbetet som abstrakt arbete sker först genom utbytet av arbetsprodukterna. Detta är en betydande förändring mellan den första och den andra utgåvan av *Kapitalet*. Han korrigerade texten senare till den franska utgåvan 1875 och skrev att han gjorde korrigeringar som han inte hade möjlighet att göra i den andra tyska utgåvan. På basis av detta tillskrev han den franska utgåvan av *Kapitalet* ett självständigt vetenskapligt värde jämförbart med det tyska originalet.³¹

I den andra utgåvan av *Kapitalet* finner vi den berömda frasen:

Då människorna relaterar sina produkter till varandra *som värden*, och i den mån dessa saker gäller som *blott sakliga höljen* kring likartat mänskligt arbete...³²

²⁹ *Kapitalet. Första boken*, s. 64.

³⁰ *Supplement*, s. 71.

³¹ Jfr *Kapitalet. Första boken*, s. 16.

³² A.a., s. 64.

I den franska utgåvan ersätter Marx punkten i slutet av meningen med ett komma och tillägger:

och det är endast utbytet som verkställer denna reduktion genom att sammanföra de ena med de andra på basis av likheten mellan de mest olika arbetena.³³

Detta tillägg är synnerligen talande och visar tydligt hur långt ifrån en fysiologisk uppfattning av abstrakt arbete som Marx stod. Hur kan vi förena dessa observationer hos Marx, av vilka det finns dussintals, med den grundläggande tesen att värdet skapas i produktionen?

Det bör inte vara allt för svårt. Poängen är att de kamrater som diskuterade problemet med förhållandet mellan utbyte och produktion enligt min mening inte tillräckligt tydligt skiljde mellan de två utbytesbegreppen. Vi måste skilja utbytet som reproduktionsprocessens samhällliga form från utbytet som en specifik fas av denna reproduktionsprocess vilken skiljer sig från den omedelbara produktionens fas.

Vid en första anblick tycks utbytet vara en separat fas i reproduktionsprocessen. Vi kan se att en process först äger rum i den omedelbara produktionen och sedan följs av utbytesfasen. Här är utbytet skilt från produktionen och ställt emot den. Men utbytet är inte blott en separat fas i reproduktionsprocessen, det stämplar hela reproduktionsprocessen med sin specifika prägel och representerar en specifik samhälllig form av den samhällliga produktionsprocessen. Produktion baserad på privat utbyte – Marx karakteriserade återkommande varuproduktionen med de orden.

För att göra min poäng tydligare vill jag citera Marx ord från den tredje delen av *Teorier om mervärdet*:

Exchanges of products as commodities is a certain method of exchanging labour, and of the dependence of the labour of each upon the labour of the others, a certain mode of social labour or social production.³⁴

³³ MEGA II.7 (Berlin 1989), s. 55. Vår övers.

³⁴ MEGA II.3.4 (Berlin 1979), s. 1317. På engelska i MEGA. Ej i svenska utgåvan.

Även här finner vi ett påstående som förklarar varför Marx ansåg utbytet vara en samhällelig arbetsform:

hela den ekonomiska samhällsstrukturen rör sig kring *arbetets form*, dvs. alltså den form i vilken arbetaren tillägnar sig sina livsmedel eller den del av hans produkter upon which he lives.³⁵

Låt oss nu fråga exakt i vilken form arbetaren tillägnar sig sina livsmedel i varuproduktionen. Vi finner återkommande följande svar på den frågan hos Marx: I varuproduktionen är den enda formen för tillägnelse av produkterna formen för dessas avyttring och på grund av att formen för tillägnelse av produkterna är det samhällliga arbetets form är avyttringen, utbytet, en bestämd form av samhällligt arbete vilket karakteriserar varuproduktionen.

Om man tar i beaktande att utbytet är den samhällliga formen för produktionsprocessen själv, den form som sätter sin prägel på produktionsprocessens förlopp, så blir många av Marx uttalanden fullständigt klara. När Marx gång på gång upprepar att det abstrakta arbetet enbart är ett resultat av utbytet så menar han att det är ett resultat av en given samhälllig form för produktionsprocessen. Arbetet antar enbart formen av abstrakt arbete, och arbetsprodukterna värdeform, i så måtto som produktionsprocessen antar den samhällliga formen av varuproduktion, det vill säga produktion baserad på utbyte. På så sätt är utbytet hela produktionsprocessens form, eller det samhällliga arbetets form. Så snart utbytet verkligen blir den dominerande formen för produktionsprocessen sätter det även sin prägel på den omedelbara produktionsfasen. Med andra ord, eftersom idag inte är produktionens första dag, eftersom en person producerar efter att ha inträtt i utbytesakten, och även före det, har även den omedelbara produktionsprocessen antagit bestämda samhällliga karakteristika vilka motsvarar varuproduktionens organisation på basis av utbytet. Även när varuproducenten fortfarande befinner sig i sin verkstad och ännu inte har trätt i något utbytesförhållande med de andra samhällsmedlemmarna känner han redan trycket från alla de människor som inträder på marknaden som hans kunder, konkurrenser

³⁵ MEGA II.3.5 (Berlin 1980), s. 1848. Engelska ord i MEGA. Ej i svenska utg. Vår övers.

eller människor som köper från hans konkurrenter och i slutänden trycket från alla samhällsmedlemmar. Denna länk genom produktionen och dessa produktionsförhållanden vilka direkt regleras i utbytet fortsätter att gälla även efter att den bestämda konkreta utbytesakten har upphört. De sätter en tydlig samhällelig prägel både på individen, hans arbete och hans arbetsprodukt. Redan i just den omedelbara produktionsprocessen själv framträder producenten som varuproducent, hans arbete antar karaktären av abstrakt arbete och hans produkt antar karaktären av värde.

Här är det nödvändigt att värja sig mot det misstag som gjorts av många kamrater. Många tror att eftersom den omedelbara produktionsprocessen redan har en särskild samhällelig karakteristik måste även arbetsprodukterna och arbetet i den omedelbara produktionsfasen även ha just dessa samhälleliga karakteristika som de har i utbytesfasen. Ett sådant antagande är fullständigt fel, även om båda faserna (produktion och utbyte) är tätt länkade till varandra; icke desto mindre blir inte produktionsfasen till utbytesfasen. Det finns inte enbart en viss likhet mellan de båda faserna, det finns fortfarande även en viss skillnad. Med andra ord, å ena sidan ser vi att från den stund då utbytet blir den dominerande formen för det samhälleliga arbetet, och människor producerar specifikt för utbyte, det vill säga i den omedelbara produktionsfasen, kan arbetsprodukternas karaktär redan anses vara värden. Men karakteristiken av arbetsprodukterna som värden är ännu inte det som de antar då de de facto utbyts mot pengar, när, med Marx termer, det "ideella" värdet har omvandlats till "reellt" värde och varans samhälleliga form ersätts av penningens samhälleliga form.

Det samma gäller även arbetet. Vi vet att varuägarna i sina respektive produktionsakter tar tillståndet på marknaden och efterfrågan i beaktande under den omedelbara produktionsprocessen och redan från början producerar de uteslutande i syfte att omvandla sina produkter till pengar och således även omvandla sitt privata och konkreta arbete till samhälleligt och abstrakt arbete. Men denna inkludering av den enskildes arbete i hela samhällets arbetsmekanism är blott preliminär och provisorisk. Det är fortfarande underställt ett strikt test i utbytesprocessen vilket kan ge positivt och negativt resultat för en bestämd varuproducent. Varuproducentens arbetsaktivitet i produktionsfasen är således direkt privat och konkret arbete och, som Marx uttrycker det, blott indirekt eller latent samhälleligt arbete.

När vi läser Marx arbete och i synnerhet hans beskrivning av det sätt på vilket utbytet påverkar värdet och det abstrakta arbetet måste vi därför alltid ställa frågan vad Marx hade i åtanke i detta bestämda fall – utbytet som formen för produktionsprocessen själv eller utbytet som en separat fas i motsats till produktionsfasen. I så måtto som det gäller utbytet som en form för produktionsprocessen säger Marx tydligt att utan utbyte finns varken abstrakt arbete eller värde, att arbetet först antar karaktären av abstrakt arbete med utbytet utveckling. Marx syn är tämligen klar och jag har utvecklat den i min bok. När Marx refererar till utbytet som en separat fas i motsats till produktionsfasen säger han att arbetet och arbetsprodukten har en bestämd samhällelig form redan före utbytesprocessen, men att denna karaktär ännu måste realiseras i utbytesprocessen. I den omedelbara produktionsprocessen är arbetet ännu inte abstrakt arbete i den fulla betydelsen av ordet, utan måste fortfarande bli abstrakt arbete. Åtskilliga uttalanden om detta kan hittas i Marx arbete. Jag skulle vilja citera blott två passager från *Till kritiken*:

Men faktiskt blir de individuella arbeten, som framträder i dessa särskilda bruksvärden, till allmänt och i denna form till samhälleligt arbete blott däri-genom att dessa bruksvärden verkligen utbytes mot varandra i förhållande till längden av den arbetstid de innehåller.³⁶

På ett annat ställe skriver Marx:

Varorna möter nu varandra som dubbelexistenser, reellt som bruksvärden, ideellt som bytesvärden. Dubbelformen av det arbete de innehåller framställer de nu för varandra på så sätt, att det särskilda reella arbetet såsom deras bruksvärde faktiskt är förhanden, medan den allmänna abstrakta arbetstiden i deras pris får en föreställd existens [...].³⁷

Marx vidhåller att varor och pengar inte förlorar sina skillnader på grund av det faktum att varje vara ovillkorligen måste omvandlas till pengar. Den ena är i verkligheten vad den andra är ideellt, och ideellt vad den andra är

³⁶ *Till kritiken*, s. 36.

³⁷ A.a., s. 62.

i verkligheten. Allt det som Marx har skrivit kring detta visar att vi inte får ta oss an detta problem allt för lineärt. Vi får inte tänka att på grund av att varuproducenterna redan är länkade till varandra genom bestämda samhällsliga förhållanden i den omedelbara produktionsprocessen har deras produkter och deras arbete därför redan en direkt samhällelig karaktär.

Varuproducentens arbete är direkt privat och konkret arbete, men tillsammans med det erhåller det en extra "ideell" eller "latent" karaktär utöver det som abstrakt allmänt och samhälleligt arbete. Marx roades ständigt av de utopister som drömde om penningens försvinnande och som trodde på dogmen att "det isolerade arbete som privatindividens nedlagt i densamma [varan] är omedelbart samhälleligt arbete".³⁸

Vi kommer så till följande slutsatser: Det abstrakta arbetet och värdet skapas eller "sker", "blir till" i den omedelbara produktionsprocessen (Marx använde ofta uttrycket *werden* för denna process) och realiserar först i utbytesprocessen.

III

Vi har fram till nu talat om abstrakt arbete. Jag skulle nu vilja gå vidare till värdet. Vår uppgift är densamma vad gäller problemet med värdet som det var med abstrakt arbete. Jag försökte visa att vi i begreppet abstrakt arbete även måste inkludera kännetecknen för den sociala organisationen av arbetet i en varuproduktion. På samma sätt skulle jag vilja visa att vi nödvändigtvis måste inkludera värdets sociala form i värdebegreppet, den sociala form som arbetsprodukterna antar i varuproduktionen.

Den uppgift vi står inför är att introducera social form i begreppen abstrakt arbete och värde.

Hur bestäms vanligtvis värde till skillnad från bytesvärde? Om vi tar de mest populära och spridda uppfattningarna kan vi tveklöst säga att värdet ofta förstås som det arbete som nödvändigtvis måste utges för produktionen av en bestämd vara. En bestämd varas bytesvärde förstås som den andra produkt eller penningssumma mot vilken en bestämd vara byts. Om ett bestämt bord producerades med tre timmars arbete och byts mot tre stolar så

³⁸ A.a., s. 82.

säger man vanligen att bordets värde är lika med tre timmars arbete och finner sitt uttryck i en annan produkt som är annorlunda från bordet själv, det vill säga, i de tre stolarna. De tre stolarna representerar bordets bytesvärde.

I den här typen av populära definitioner är det vanligtvis oklart huruvida värdet bestäms av arbetet eller om värdet är arbetet självt. Naturligtvis är det från Marx teoris ståndpunkt korrekt att säga att värdet bestäms av arbetet. Men då inställer sig frågan: Vad är detta värde som är bestämt av arbetet? Vi kan vanligtvis inte finna något adekvat svar på den i de populärvetenskapliga förklaringarna. Därmed får läsarna intrycket att en produkts värde inte är något annat än det arbete som måste utges på den i produktionen. Ett förädliskt intryck av en fullständig identitet mellan arbete och värde skapas. Den här idén är vida spridd i den anti-marxistiska litteraturen. Man skulle kunna säga att majoriteten av de missförstånd och de feltolkningar vi stöter på i den anti-marxistiska litteraturen vilar på det felaktiga antagandet att arbete är lika med värde även för Marx.

Detta falska intryck uppkommer ständigt ur en bristande förståelse av terminologin och tankekedjan i Marx verk; till exempel Marx välkända ord att värdet är "geléat" eller "kristalliserat" arbete fås vanligen att betyda att arbetet även är värde. Detta missförstånd underblåses av tvetydigheten i det ryska verbet för "representera". Värde "representerar arbete". Men den ryska översättningen kan läsas som att värdet är arbetets uttryck eller representation – den enda förståelse som är i konsekvens med Marx teori –, men även att värde "är" arbete: Den här idén är vida spridd i den kritiska litteratur som riktar sig mot Marx, och är uppenbart felaktig.

De kritiker som tolkar Marx uttalanden att arbetet konstituerar värdets substans som att betyda en fullständig identitet mellan de två begreppen tar inte det faktum i beaktande att Marx i det här fallet lånade Hegels terminologi. Alla som kan sin hegelska *Logik* och teorin om väsen minns att Hegel använder olika termer när han försöker klargöra förhållandet mellan två föremål, ett som bestämmer och ett som bestäms. Han säger först att ett föremål framträder som väsen för det andra, sedan bestämmer han det som grunden för det senare föremålet, därefter beskriver han det som innehåll till skillnad från form och senare betraktar han samma föremål som substans, som orsak och slutligen går han vidare till att betrakta det ömsesidiga

förhållandet mellan två föremål. Det är ett intressant faktum att vi i Marx arbete kan finna hela skalan av uttryck som vi möter hos Hegel, nu tillämpade på arbetet. Även arbetet beskrivs som värdets väsen, och som dess grund, dess innehåll, dess substans och dess orsak. Vi måste koppla alla dessa uttryck till de metodologiska principer på vilka Hegels teori baseras, och det blir då klart att Marx tes att arbetet är värdets substans inte på något sätt kan tolkas som att betyda en fullständig identitet mellan de båda.

I min bok framförde jag denna bestämda tes i kapitlet om värdets form och innehåll [kap. 12]. Jag försökte huvudsakligen visa att arbete endast är värdets substans, men ännu inte representerar värde. Med andra ord, när Marx kritiker säger: ”I Marx texter är arbetet värdets substans, följaktligen är arbete värde”, måste det betonas att arbetet endast är värdets substans, och att för att kunna nå fram till värdet i ordets fulla innebörd måste vi lägga till något till arbetet som värdets substans, nämligen värdets samhällsliga form. Först då når vi värdebegreppet i den bemärkelse vi finner i Marx verk.

Vad representerar då värdet som enhet av värdets innehåll eller substans (det vill säga arbete) och form? Vad är detta värde som åtskilt från bytesvärde för Marx? För att finna ett svar på detta problem måste vi ställa frågan: Hur går Marx från bytesvärde till värde? Varför finner han det nödvändigt att skapa ett nytt och abstraktare värdebegrepp, i anslutning till det bytesvärde som framträder i verkligheten i bytesakten?

Ni känner troligen till att Marx ännu inte hade gjort någon tydlig distinktion mellan bytesvärde och värde i *Till kritiken*. Här börjar Marx sin tolkning med bytesvärdet och därifrån går han vidare till värdet (som han kallar bytesvärde). Denna övergång är helt oförnimbar, smidig och till synes självklar. I *Kapitalet* gör Marx denna övergång på ett helt annat sätt och det är mycket intressant att jämföra de två första sidorna i *Till kritiken* med de i *Kapitalet*.

De två första sidorna i båda böckerna motsvarar varandra fullständigt; i båda börjar framställningen med bruksvärde och går därifrån vidare till bytesvärde. Meningen att bytesvärdet vid första anblick framställer sig som ett kvantitativt förhållande, som proportion, återfinns i båda böckerna men därifrån börjar texterna skiljas åt. Medan Marx går oförnimbart från bytesvärde till värde i *Till kritiken* är fallet det motsatta i *Kapitalet*, som om han

ämnade dröja sig kvar vid denna punkt då han förutsåg invändningarna från sina motståndare. Efter den ovan nämnda meningens kommenterar Marx:

Bytesvärdet förefaller därför som något tillfälligt och helt och hållet relativt, ett inre, immanent bytesvärde (valeur intrinsèque) hos varan, alltså som en *contradictio in adjecto*.³⁹

Vi ska nu betrakta saken närmare. Som vi kan se hade Marx en motståndare i åtanke som ville bevisa att ingenting existerar utöver relativa värden, att värdebegreppet i den politiska ekonomin var helt överflödigt. Vem var denna motståndare till vilken Marx refererade?

Jag vill helst inte förbinda mig så precist, men jag antar att denna motståndare var [Samuel] Bailey, som försökte visa att värdebegreppet i allmänhet är onödigt i den politiska ekonomin och att vi ska begränsa oss till att observera och undersöka de bestämda proportioner i vilka de olika varorna utbyts. Bailey gjorde stor succé med sin ytliga men slagfärdiga kritik av Ricardo och försökte undergräva grunderna för arbetsvärdeteorin. Han vidhöll att vi inte kan tala om ett bords värde utan att vi endast kan säga att ett bord byts mot tre stolar vid ett tillfälle, två pund kaffe vid ett annat et cetera. Bordets värdestorlek är rent relativ och varierar i de olika fallen. Från detta drog Bailey den slutsats som fick honom att förneka värdebegreppet när värdebegreppet avviker från en bestämd produkts relativa värde i en given bytesakt. Låt oss föreställa oss följande fall: ett bords värde är lika med tre stolar. Efter ett år byts det mot sex stolar. Vi tror att vi kan säga att även om bordets bytesvärde har ändrats så har dess värde förblivit oförändrat, endast stolarnas värde har fallit till hälften av deras tidigare värde. Bailey finner det antagande meningslöst. Om stolarnas utbytesförhållande gentemot bordet har ändrats så har bordets utbytesförhållande gentemot stolarna ändrats, och bordets värde består endast i detta.

För att kunna tillbakavisa Baileys teori tog Marx det för nödvändigt att utveckla tesen att vi inte kan förstå bytesvärdet om det inte kan spåras tillbaka till en bakomliggande värdeenhet. Det första avsnittet i *Kapitalets* första

³⁹ *Kapitalet. Första boken*, s. 32.

kapitel ägnas åt att etablera grunden för denna idé, att göra övergången från bytesvärde till värde och från värde till den enhet som ligger bakom det, till arbetet. Det andra avsnittet är en vidareutveckling av det första, i det att det blott förklarar arbetsbegreppet mer i detalj. Vi kan säga att Marx gör övergången från den olikhet som iakttas i bytesvärdesfären till den bakomliggande enheten bakom alla bytesvärden, det vill säga till värdet (och i slutänden till arbetet). Här påvisar Marx det felaktiga i Baileys uppfattning om möjligheten till att begränsa vår undersökning till bytesvärdesfären. I det tredje avsnittet gör Marx resan tillbaka och förklarar hur en bestämd produkts värdeenheter uttrycks i dess olika bytesvärden.

Tidigare hade Marx gått från olikhet till enhet, nu går han från enhet till olikhet. Tidigare tillbakavisade han Baileys teori, nu kompletterar han Ricardos teori, i vilken övergången från värde till bytesvärde fattades. För att kunna tillbakavisa Baileys teori var Marx tvungen att vidareutveckla Ricardos teori.

I själva verket gjordes Baileys intention att bevisa att inget värde existerar förutom bytesvärde enklare genom Ricardos ensidighet, som inte kunde visa varför värdet framträder i en bestämd värdeform. Marx stod därför inför två uppgifter:

1. att bevisa att vi måste upptäcka värdet bakom bytesvärdet, och
2. att bevisa att värdet nödvändigtvis leder till olika framträdelseformer, till bytesvärde.

Under denna föreläsning skulle jag vilja ägna mig åt blott den förra uppgiften då det är min angelägenhet att klargöra värdebegreppet. En fullständig förklaring av bytesvärde- och penningbegreppet skulle föra mig långt utöver mitt tema.

Hur gör då Marx övergången från bytesvärde till värde? Marxkritiker och -kommentatorer antar vanligtvis att hans huvudsakliga argument består i den välkända jämförelsen mellan järn och vete på den tredje sidan i *Kapitalets* första bok.⁴⁰ Marx drar slutsatsen att när man likställer järn och vete så föreligger något gemensamt för båda i lika kvantitet, de två tingen måste vara likställda med ett tredje och detta tredje ting är deras värde. Detta

⁴⁰ A.a., s. 33.

anses vanligtvis utgöra Marx centrala argument och de kritiska angreppen från hans motståndare riktas vanligtvis mot denna argumentation. Det finns inte något verk fientligt mot Marx som inte hänvisar till Marx försök att bevisa värdebegreppets nödvändighet genom en rent abstrakt analys. Men de förbiser fullständigt följande faktum: det stycke som behandlar jämförelsen mellan vete och järn är inte något annat än en slutsats som följer på det föregående stycket, vilket vanligtvis ignoreras inte bara av kritikerna utan även av Marxkommentatorerna. Det föregående stycket lyder:

En enskild vara, ett quarter vete t.ex. utbyts i de mest olika proportioner mot andra artiklar. Likväl förblir dess bytesvärde oförändrat, då det uttrycks i x läderfett, y siden, z guld osv. Den måste alltså ha ett från dessa uttrycksätt urskiljbart innehåll.⁴¹

Marx arbetade nogsamman med detta stycke och gav olika variationer i olika utgåvor. Vi citerade stycket i den ryska översättningen av den tyska utgåvan som redigerades av Kautsky.⁴² Vi kan följa resonemanget än tydligare i den andra utgåvan av *Kapitalet* där slutet på stycket lyder:

Men då x läderfett liksom y siden och z guld utgör bytesvärdet för ett quarter vete, måste x läderfett, y siden, z guld osv. kunna ersättas med varandra eller vara lika stora bytesvärden. Därav följer för det första: Gällande bytesvärden för en och samma vara uttrycker en likhet.⁴³

Med andra ord är två varor som är lika med vår givna vara, vetet, lika med varandra. Om vi tar i beaktande denna slutsats, vilken betonas av Marx i de variationer vi anför, kan vi se att nästa stycke följer i logisk sekvens. Härav följer att en och samma vara kan uttryckas i de mest skiftande bruksvärden. I det stycke som citerats kommer Marx till slutsatsen att två varor som utbyts mot en och samma vara, eller är lika med en tredje, är lika med varandra.

⁴¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 32.

⁴² Här från den andra tyska utgåvan. Ö.a.

⁴³ *Kapitalet. Första boken*, s. 32f.

Härav följer även med logisk nödvändighet den omvända slutsatsen, vilken Marx når i nästa stycke: om två varor är lika varandra så är de lika med en tredje. Det är denna tanke som Marx uttrycker i stycket där han jämför vete med järn. Således är Marx tes att två varor vilka är lika med varandra även måste vara lika med en tredje vilken som helst en logisk slutsats av den föregående tesen enligt vilken två varor som är lika med en tredje är lika med varandra. Den verkliga innebörden i Marx argumentation består i fastslåendet av ett välkänt faktum gällande varuproduktionen, det faktum att varor kan likställas med varandra och att en bestämd vara kan assimileras med ett oändligt antal andra varor. Med andra ord är det varuproduktionens konkreta struktur som bildar utgångspunkten för alla Marx reflexioner och inte på något sätt en rent logisk jämförelse mellan två varor.

Marx utgår således från den faktiska förekomsten av ett allmänt likställande av alla varor med varandra, eller från det faktum att varje vara kan jämföras med ett stort antal andra varor. Likväl är detta antagande i sig självt inte adekvat för alla de slutsatser som Marx drar. Det finns ett annat underförstått antagande bakom detta vilket Marx uttryckt på andra ställen.

Det andra antagandet består i följande: vi antar att utbytet av ett quarter vete mot en vara vilken som helst styrs av en känd lagmässighet, och lagmässigheten i dessa utbytesakter föreligger på grund av deras beroende av produktionsprocessen. Vi måste förkasta uppfattningen att detta quarter vete kan utbytas mot en slumpmässig kvantitet järn, kaffe etc. Vi kan inte dela antagandet att utbytets proportioner bestäms varje gång i utbytesakten själv och således har en fullständigt tillfällig karaktär. Vi vidhåller att alla dessa möjligheter för utbytet av en bestämd vara med en annan styrs av en bestämd lagmässighet vilken grundas i produktionsprocessen. I det här fallet antar hela Marx argumentation följande form; han säger:

Låt oss inte ta ett tillfälligt utbyte mellan två varor, vete och järn, utan utbytet i den form i vilken det faktiskt sker i varuproduktionen. Vi kommer då att se att varje föremål kan likställas allmänt med alla andra föremål; med andra ord kan vi observera ett oräkneligt antal utbytesproportioner mellan en given produkt och alla andra. Men utbytesproportionerna är inte tillfälliga utan lagmässiga, och deras lagmässighet bestäms av orsaker som grundas i produktionsprocessen.

Vi kommer således till slutsatsen att oberoende av det faktum att värdet på en quarter vete uttrycks ena gången i två pund kaffe, andra gången tre stolar et cetera så förblir värdet på ett quarter vete ett och samma i alla de olika fallen. Om vi skulle anta att ett quarter vete har olika värde i vart och ett av det oändliga antalet utbytesproportioner – och Baileys antagande resulterar i detta – så skulle vi erkänna att det råder fullständigt kaos i prissbildningsfenomenet, i det sublimes fenomenet med produktutbyte genom och med hjälp av vilket en allmän ömsesidig relation mellan alla arbetsformer bildas.

Vi kan dra vissa slutsatser från den tankekedja som leder Marx från bytesvärde till värde. Jag kom till en slutsats tidigare när jag hänvisade till det faktum att Marx tar varuproduktionen med sitt allmänna likställande av alla produkter till utgångspunkt för sin undersökning, ett likställande som är intimt sammankopplat med produktionsprocessens förlopp. Marx startar inte utifrån ett konstlat exempel med ett slumpmässigt jämförande av två varor och inte heller från en rent logisk analys av alla de karakteristiska de må ha gemensamt utan från den verkliga formen för utbyte av produkter som är karakteristisk för varuproduktionen. Vår andra slutsats kokar ner till detta: när Marx jämför vete med järn så finner han i båda något ”gemensamt” och i denna ”gemensamma” faktor känner han igen produkternas värde. I den populariserade litteraturen kan man inte finna något tydligt svar på frågan om vad det är för ”gemensam” faktor i de utbytbara produkterna som Marx refererar till. Ibland ses det helt riktigt som värde, ibland identifieras det emellertid med arbete. Om vi vänder oss till Marx hittar vi ett tydligt svar på frågan på den fjärde sidan i *Kapitalet*:

Det gemensamma, som framträder i utbytesförhållandet eller i varans bytesvärde, är alltså dess värde.⁴⁴

Marx går därför inte direkt från bytesvärde till arbete. Från bytesvärdet går han till värdebegreppet och först genom vidare analys från värdebegreppet till arbetet. Strikt sett finns det tre steg i argumentationskedjan i det att den löper från bytesvärde till värde och från värde till arbete. Den slutsats jag

⁴⁴ A.a., s. 34.

skulle vilja dra från detta kokar ner till det faktum som vi diskuterade tidigare – att värdebegreppet måste skiljas distinkt från arbetsbegreppet, även om det finns en tendens i i synnerhet populariserade tolkningar att förklara dem som identiska.

Men, vad är då detta värde som vi har nått genom att abstrahera från de konkreta utbytesproportionerna och i vilket vårt quarter vete likställs med andra produkter? Även om vi nu abstraherar från dessa konkreta produkter, mot vilka vårt quarter vete utbytes, abstraherar vi icke desto mindre inte från den samhällliga värdeform som vårt quarter vete har, det vill säga, vi menar att vårt quarter vete har förmågan att utbytas i en bestämd proportion mot varje annan produkt som existerar i vårt givna samhälle. Vidare anser vi att produktens förmåga att utbytas utgör dess karakteristiska kännetecken, vilket är underordnat bestämda lagar och som i synnerhet är intimt sammankopplat med villkoren för tillverkningen av en specifik produkt. Med andra ord bildar begreppet samhällligt nödvändigt arbete för vetets produktion inte längre självt vårt begrepp för vetets värde. Begreppet samhällligt arbete vilket antar ”materiell form”, formen för en produkts bestämda egenskap, är också inkluderat tillsammans med ”värdeinnehållet” och ”värdeformen”. Jag skulle vilja anföra ett citat för att visa att Marx skiljer värdet från arbetet som värdets innehåll:

Arbetsprodukten är i alla samhällliga tillstånd bruksföremål, men endast en historiskt bestämd utvecklingsperiod, som uttrycker det för produktionen av ett bruksföremål förbrukade arbetet såsom dess föremålsliga, konkreta egenskap, dvs. såsom dess värde, förvandlar arbetsprodukten till en vara.⁴⁵

Värdets innehåll (det vill säga arbetet) och den samhällliga värdeformen är således även inkluderade i värdebegreppet. Vad är då denna ”värdeform” vilken som skild från bytesvärdet utgör en del av värdebegreppet självt? Jag skulle vilja föra fram en väldigt tydlig definition av värdeformen från den första utgåvan av *Kapitalet*:

⁴⁵ A.a., s. 54.

Varans *samhälleliga form*, *värdeform* eller *utbytbarhetens form* är alltså en och samma sak.⁴⁶

Som vi kan se är värdeformen en beskrivning av den utbytbarhetsform eller samhälleliga form hos den arbetsprodukt vilken har förmågan att utbytas mot vilken annan vara som helst i så måtto som denna förmåga bestäms av kvantiteten arbete som är nödvändig för produktionen av en bestämd vara. På detta sätt avvek vi inte från arbetsproduktens samhälleliga form när vi gjorde övergången från bytesvärde till värde. Vi har blott abstraherat från den konkreta produkt i vilken varans värde uttrycks, men vi släppte aldrig arbetsproduktens samhälleliga form ur sikte.

Vår slutsats kan alltså formuleras på följande vis: Marx analyserade ”värdeformen” skild från bytesvärdet. För att kunna introducera arbetsproduktens samhälleliga form i värdebegreppet självt nödgades vi splittra eller tudela arbetsproduktens samhälleliga form i två former: i värdeform och i bytesvärde, där den förstnämnda innebär produktens samhälleliga form som ännu inte har konkretiserats i något specifikt objekt utan representerar vad som tycks vara en varas abstrakta karaktär. Jag har även förklarat denna distinktion mellan värdeform och bytesvärde i min bok. Där betraktade jag dem båda som kvalitativa och kvantitativa aspekter av bytesvärdet, det är riktigt. Jag gjorde detta främst på grund av att på vissa ställen i Marx arbete särskiljs knappt termerna värdeform och bytesvärde från varandra. En fullständig identifiering av värdeformen med den kvalitativa aspekten och av bytesvärdet med den kvantitativa kan inte anses vara korrekt, eftersom båda begreppen måste betraktas både från sina kvalitativa och kvantitativa sidor.

Frågan hänger inte direkt samman med vårt tema och jag kommer därför inte att ägna mer tid åt det. Jag vill blott anmärka att denna uppdelning av produktens samhälleliga form i värdeform och bytesvärde behandlas utförligt i min bok. Jag var tvungen att introducera karaktistiken för arbetsproduktens samhälleliga form i värdebegreppet självt och därigenom påvisa det otillåtliga i att identifiera värdebegreppet med arbetsbegreppet, ett identifierande som vanligtvis görs i de populärvetenskapliga tolkningarna av

⁴⁶ A.a., s. 61f.

Marx teori. Med andra ord: Jag var tvungen att påvisa att värdet inte enbart uppkommer ur värdesubstansen (det vill säga arbetet) utan även från ”värdeformen”, och för att kunna introducera värdeformen i värdebegreppet självt var jag tvungen att skilja den från bytesvärdet, vilket Marx betraktar separat från värdet. Jag var tvungen att dela upp produktens samhälleliga form i två delar: i en samhällelig form som ännu inte hade antagit konkret framträdelse och i den form som redan har antagit en konkret och oberoende karaktär.

När nu distinktionen mellan värdeform och bytesvärde har klargjorts skulle jag vilja vända mig till värdebegreppet och utveckla förhållandet mellan dess olika aspekter: mellan värdets innehåll eller substans och dess form. Vilket förhållande föreligger mellan arbetet och värdets samhälleliga form, vilken vi har behandlat? Det allmänna svaret på frågan lyder: värdeformen är den adekvata och exakta uttrycksformen för vad som innesluts i värdet (det vill säga arbete).

För att kunna förklara denna tanke måste vi återkomma till ett tidigare exempel: ett bord utbyttes mot tre stolar. Vi säger att denna utbytesprocess är underställd en viss bestämd lagmässighet och beror på utvecklingen av och skiftningarna i arbetets produktivitet. Men bytesvärdet är en samhällelig form för produkten som inte blott uttrycker skiftningarna i arbetet utan även döljer och fördunklar just dessa förändringar. Den fördunklar dem av den enkla anledningen att bytesvärdet är förhållandet mellan två varor, mellan bordet och stolarna, och därför ger skiftningarna i utbytesproportionerna mellan dessa två artiklar oss inte någon information om huruvida det arbete som är utlagt på att tillverka bordet i själva verket har förändrats. Om bordet kan utbytas mot sex stolar efter att en viss tid har förflutit så har bordets bytesvärde förändrats samtidigt som bordets värde självt eventuellt inte har förändrats ett dugg. För att kunna undersöka den process genom vilken förändringarna i produktens samhälleliga form beror på den kvantitet arbete som utlagts i tillverkningen av den, i dess rena form, var Marx tvungen att separera detta fenomen så som det föreligger *i två delar*. Han var tvungen att klyva det och säga att vi måste studera de orsaker som bestämmer bordets värde och de som bestämmer stolarnas värde separat, och att ett och samma utbytesfenomen (det faktum att bordet nu kan utbytas mot sex stolar istället för tre) kan orsakas antingen av orsaker hemmahörande hos bordet eller

orsaker som härrör från stolarnas produktionsvillkor. För att kunna undersöka verkan hos var och en av dessa orsakskedjor separat var Marx tvungen att dela upp den faktiska förändringen i bordets bytesvärde i två delar och anta att dessa förändringar orsakas uteslutande av orsaker som verkar på bordets sida, det vill säga genom en förändring i produktiviteten hos det arbete som är nödvändigt för produktionen av bordet. Med andra ord var han tvungen att anta att alla de övriga varor mot vilka vårt bort utbyts behåller sitt ursprungliga värde. Endast från detta antagande följer förändringen i bordets värde på förändringen i kvantiteten arbete som är nödvändig för dess produktion, och arbetets samhälleliga form visar sig vara ett mer precist och adekvat uttryck för värdets innehåll eller dess substans (det vill säga för den kvantitet arbete som utgivits i produktionsprocessen).

Bestämningen av värde som enhet av innehåll (det vill säga arbete) och värdets samhälleliga form för med sig följande fördelar. Vi kan bryta med den spridda identifieringen av värde med arbete på en gång och därigenom bestämma förhållandet mellan värdebegreppet och arbetsbegreppet mer korrekt. Å andra sidan kan vi även bestämma förhållandet mellan värde och bytesvärde mer korrekt. Tidigare, när värdet betraktades som blott arbete och ännu inte hade antagit några mer precisa samhälleliga karakteristika identifierades detta värde å ena sidan med arbete och å den andra skiljdes det från bytesvärdet av en avgrund. Ekonomerna såg ofta endast arbetet i detta värdebegrepp och kunde inte göra övergången från detta begrepp till bytesvärdebegreppet. Nu, när vi betraktar värdet som enhet av innehåll och form så sammankopplar vi värdet genom dess innehåll med det föregående begreppet, arbetet; å andra sidan sammankopplar vi emellertid värdebegreppet genom värdeformen med det efterföljande begreppet, bytesvärdet. När vi vidhåller att värde inte är allmänt arbete utan arbete som har antagit produktens utbytbarhets form så måste vi i själva verket nödvändigtvis göra övergången från värdet till bytesvärdet. Därmed är värdebegreppet oskiljbart kopplat till å ena sidan arbetsbegreppet och å den andra till bytesvärdebegreppet. Men den oskiljbara kopplingen mellan alla dessa begrepp får inte göra att vi identifierar dem med varandra. Vi betraktar värde som samhälleligt arbete som har antagit formen av en "föremålsliggjord" egenskap hos arbetsprodukten, eller som produktens egenskap att kunna utbytas mot vilken annan produkt som helst

i så måtto som denna egenskap hos beror av kvantiteten samhälleligt nödvändigt arbete för dess produktion.

Avslutningsvis skulle jag vilja påpeka att möjligheten att dela produktens samhälleliga form i två delar (värdeformen och bytesvärdet – det förra hör till värdebegreppet medan bytesvärdet blott är värdets framträdelseform) eventuellt gör oss uppmärksamma på ett analogt förfaringssätt i Hegels skrifter. Även om Marx inte någonstans hänvisar till en koppling mellan sitt begrepp och Hegels filosofi kan man finna en grundläggande likhet mellan uppdelningen av den samhälleliga formen hos Marx och Hegels teori om ”formens fördubbling”. Jag skulle vilja citera några rader från Hegels så kallade ”mindre Logik” [*Enzyklopädie*]:

Vad gäller motsättningen mellan form och innehåll är det väsentligt att hålla fast vid att innehållet inte är formlöst utan har just formen i sig självt, liksom något yttre för den. Det är den förhandenvarande fördubblingen av formen, som ena gången i sig själv reflekterar innehållet, [och] andra gången i sig reflekterar innehållets yttre likgiltiga existens.⁴⁷

Jag menar att den distinktion Marx gör mellan värdeformen, som är inbegripen i värdet självt, och bytesvärdet, som representerar något ”yttre”, ”obestämt” i förhållande till värde har en likhet med den dubbling av form som vi finner hos Hegel.

Jag kommer nu till den sista delen av min föreläsning, vilken behandlar frågan om värdets innehåll eller substans. Alla marxister håller med om att arbetet utgör värdets innehåll, men problemet ligger i att bestämma vilket slags arbete vi talar om. Den tidigare delen av föreläsningen bör ha övertygat oss om den uppsjö olika begrepp som kan döljas bakom ordet ”arbete”. Vilket slags arbete konstituerar då värdets innehåll? De flesta läsare har tagit mig för att mena att jag med värdets innehåll förstår arbetet i sin materiella tekniska form. Jag medger att denna tolkning kan rättfärdigas eftersom liknande formuleringar kan återfås i mina *Studier i Marx värdeteori*. Men

⁴⁷ G. W. F. Hegel, *Werke in zwanzig Bänden*. Bd 8 (Frankfurt a.M. 1970), s. 264ff, § 133, red. övers.

jag måste icke desto mindre påminna om att man i min bok, i kapitlet om värdets innehåll och form [kap. 12], kan finna inte en utan tre formuleringar som torde visa att jag med värdets innehåll inte menar arbete som studeras uteslutande från sin materiella tekniska aspekt. Där skrev jag:

Arbetet som värdets substans ses inte av Marx som en bestämd kvantitet arbete utan som något ”oberoende och absolut”, som något ackumulerat i produkten och materiellt objektiverat. Detta arbete undersöks med utgångspunkt i den samhälleliga arbetsdelningsprocessen mellan de enskilda produktionsbranscherna och betraktas som del av det totala samhälleliga arbetet i förhållande till den senare, som del av helheten.⁴⁸

På ett annat ställe citerade jag Marx ord om värdet som den ”form i vilken den proportionella arbetsdelningen uttrycks”.⁴⁹ Slutligen lyder den sista slutsatsen från kapitlet:

Betraktad från sin kvantitativa aspekt betecknar förhållandet mellan arbetet som ”värdesubstans” och ”värdeform” förhållandet mellan arbetsdelningsprocessen och dess specifika samhälleliga och utbytesform.⁵⁰

Dessa referenser torde rättfärdiga min slutsats att jag inte tog värdets innehåll för att innebära arbetet betraktat uteslutande från materiell teknisk sida. Snarare är min förståelse snarlik begreppet samhälleligt likställt och delat arbete som diskuterats tidigare. Men det begreppet, vilket återfinns på många ställen i boken, förklarades inte tillräckligt och var i behov av viktiga korrigeringar. I den här föreläsningen har jag dragit en skarp linje mellan samhälleligt likställt arbete i allmänhet (vilket inte enbart förekommer i varuproduktionen utan även i till exempel socialismen) och abstrakt allmänt arbete som är likställt i den specifika form som är gällande

⁴⁸ Det ställe där denna passage ska ha förekommit tycks vara utesluten ur den tyska utgåvan och kan inte spåras i den engelska utgåvan. Red. anm.

⁴⁹ Se föregående not. Red. anm.

⁵⁰ Se föregående not. Red. anm.

för varuproduktionen. Låt oss nu ställa frågan: förstår Marx värdets innehåll som samhälleligt likställt arbete i allmänhet eller abstrakt allmänt arbete? Med andra ord, när vi refererar till arbetet som värdets innehåll, inbegriper vi i arbetsbegreppet alla de karakteristika som vi inkorporerade ovan i begreppet abstrakt arbete, eller betraktar vi arbetet i bemärkelsen samhälleligt likställt arbete som inte inkorporerar dessa karakteristika vilka betecknar den samhällliga arbetsorganisationen i varuproduktionen? Sammanfaller begreppet för arbetet som värdets innehåll med begreppet abstrakt arbete vilket konstituerar värdet, eller är det förra begreppet vidare än så? Vid första anblicken kan man finna argument till stöd för båda tolkningarna av ”värdets innehåll” i Marx texter. Å ena sidan kan man finna argument som till synes innebär att vi med arbetet som värdets innehåll ska förstå något mer begränsat än abstrakt arbete, det vill säga, arbete utan alla de samhällliga karakteristika som hör till det i varuproduktionen.

Vilka argument finner vi till stöd för denna lösning på problemet? Marx menade ofta med värdets innehåll något som inte blott kan anta samhällelig värdeform utan även en annan samhällelig form. Innehåll förstått som något som har förmågan att anta olika samhällliga former. Det är just den här förmågan som skiljer ut samhälleligt likställt arbete men inte abstrakt arbete, det vill säga arbete som redan har antagit en bestämd samhällelig form. Samhälleligt likställt arbete kan anta formen av arbete som organiserats i varuproduktion och formen av arbete som organiseras i till exempel en socialistisk ekonomi. Med andra ord betraktar vi i det här fallet samhälleligt likställt arbete i sin abstrakta form och bortser från de modifieringar som sker med innehållet självt (det vill säga arbetet) av den ena eller andra av dess former. Förekommer detta begrepp för värdets innehåll i den här bemärkelsen i Marx verk? Vi kan nu besvara den frågan jakande. Tänk till exempel på den passage där Marx skriver att ”bytesvärde är ett visst samhälleligt sätt att uttrycka det arbete som använts på ett föremål”.⁵¹ Arbetet betraktas här tydligt som ett abstrakt innehåll som kan anta antingen den ena eller den andra samhällliga formen. När Marx skriver i sitt berömda

⁵¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 71.

brev till Kugelman den 11 juli 1868,⁵² att den samhällliga arbetsdelningen i varuproduktionen manifesteras i värdeformen, så betraktar han återigen samhällligt delat arbete som innehåll, vilket kan anta den ena eller andra samhällliga formen. I det andra stycket i avsnittet om varufetischismen förklarar Marx direkt att vi kan finna ”värdebestämningarnas innehåll”⁵³ inte enbart i varuproduktionen utan även i till exempel en patriarkal familj eller på ett medeltida gods. Här ser vi hur arbetet representerar ett innehåll som kan anta olika samhällliga former.

Vi kan nu framföra ett argument till stöd för den motsatta tesen, enligt vilken vi måste se abstrakt arbete som värdets innehåll. För det första finner vi några uttalanden från Marx som bekräftar detta, till exempel varorna ”relaterar sig [...] till det abstrakta mänskliga arbetet som sin *gemensamma samhällliga substans*”.⁵⁴ Detta uttalande lämnar inget utrymme för tvekan om att abstrakt arbete inte enbart är skapare av värde utan även värdets substans eller innehåll. Samma slutsats kan nås på basis av metodologiska betänkanden.

Jag visade tidigare att det samhällligt likställda arbetet i varuproduktionen antar formen av abstrakt arbete, och värdet som arbetsprodukternas samhällliga form uppkommer nödvändigtvis enbart från detta abstrakta arbete. Det följer av detta att begreppet abstrakt arbete direkt föregår värdebegreppet i vårt system, vilket skulle visa att vi måste tolka just detta begrepp för abstrakt arbete som värdets grund, innehåll eller substans. Men man får inte heller glömma att i frågan om förhållandet mellan innehåll och form så intog Marx Hegels och inte Kants ståndpunkt. Kant betraktade form som något yttre i förhållande till innehållet och som något som ansluter sig till det från utsidan. Från den hegelska filosofins ståndpunkt representerar inte innehållet något som formen tar till sig från utsidan, snarare ger innehållet självt i sin utveckling upphov till denna form, vilken fanns innesluten i detta innehåll i dold form. Formerna uppkommer nödvändigtvis från innehållet självt. Detta är den huvudsakliga tesen i den hegelianska och marxistiska

⁵² Föreligger i utdrag i a.a., s. 738ff. Ö.a.

⁵³ A.a., s. 62.

⁵⁴ *Supplement*, s. 61.

metodologin, en tes som står i motsättning till den kantianska metodologin. Från denna ståndpunkt måste även värdeformen nödvändigtvis uppkomma från värdesubstansen, och följaktligen måste vi se abstrakt arbete som värdesubstansen i helheten av dess samhälleliga kännemärken som karakteriserar varuproduktionen. Slutligen, som vårt sista argument kommer vi att påpeka att när vi talar om abstrakt arbete som värdets innehåll så når vi en grundläggande förenkling av hela det marxistiska systemet, då i detta fall arbetet som värdets innehåll inte skiljs från det arbete som skapar värde. Så vi har nått den paradoxala slutsatsen att Marx vid ett tillfälle tillstår att samhälleligt likställt arbete är värdets innehåll och vid ett annat tillstår att det är abstrakt arbete som är detta innehåll. Hur kan vi lösa denna motsägelse?

Det förefaller mig som att denna motsägelse försvinner när vi minns den distinktion som gjorts mellan de två metoderna, den analytiska och den dialektiska, som jag diskuterade i början av min föreläsning. Om vi börjar med värdet som en bestämd samhällelig form och frågar oss vad som är denna forms innehåll så kommer det att bli uppenbart att denna form endast uttrycker det allmänna faktum att samhälleligt arbete har utgivits: värdet visar sig vara form, vilken uttrycker det allmänna faktumet samhälleligt likställt arbete, som ett faktum som inte blott framträder i varuproduktionen utan även kan framträda i andra slag av produktion. Genom att skrida framåt analytiskt från den avslutande formen till dess innehåll har vi funnit samhälleligt likställt arbete som värdets innehåll. Men vi når en annan slutsats när vi inte tar den avslutande formen som startpunkt utan innehållet självt (det vill säga arbetet) från vilket formen (värde) nödvändigtvis måste uppkomma. För att kunna göra övergången från arbetet, betraktat som värdets innehåll, till form måste vi inbegripa i arbetsbegreppet den samhälleliga formen för dess organisation i varuproduktionen, dvs. erkänna abstrakt allmänt arbete som värdets innehåll. Det är möjligt att det tillsynes motsägelsefulla i definitionen av värdets innehåll i Marx verk kan förklaras just av distinktionen mellan dessa två metoder.

Om vi nu summerar den tolkning som vi har diskuterat under vår föreläsning kan vi säga att följande fem begrepp utgör de grundläggande begreppen på vilka den marxiska värde- och penningteorin vilar:

- 1) produktionsförhållandena mellan varuproducenterna,
- 2) abstrakt arbete,
- 3) värde,
- 4) bytesvärde, och
- 5) pengar.

Engels påpekade i sin artikel om Marx *Till kritiken av den politiska ekonomin* att Marx bidrag består i att visa på den borgerliga ekonomins hela system i sina inre ömsesidiga förhållanden.⁵⁵ Om det tillämpas på dessa fem kategorier består Marx bidrag i att visa de interna oskiljbara ömsesidiga förhållandena mellan alla dessa kategorier. Tyvärr har dessa ömsesidiga förhållanden förbi-setts av Marx läsare och kategorierna har behandlats separat. Låt oss rekapitulera hur förhållandet mellan de fem kategorierna vanligtvis har betraktats.

Låt oss börja med varuproducenternas produktionsförhållanden. Detta begrepp var känt för alla marxister. Det var allmänt känt som teorin om produktionsförhållandena mellan människorna utgör grunden för den marxiska ekonomiska teorin. Men ingen gjorde något tillräckligt försök att klart visa hur dessa kategorier uppkom ur människornas produktionsförhållanden. Det fanns därför ett fullständigt brott mellan det första och det andra begreppet när vi gjorde övergången till abstrakt arbete. Abstrakt arbete bestämdes som fysiologiskt likställt arbete, det vill säga, formen för produktionsförhållandena mellan människorna som varuproducenter bortsågs från fullständigt. *Vi glömde bort denna form* och plötsligt befann vi oss i sfären för fysiologiskt likställt arbete, vilken är samma i alla historiska epoker. När vi gör övergången från begreppet abstrakt arbete till begreppet värde måste det framhållas att de två begreppen alltid var intimt sammanhängande i den marxistiska litteraturen. Det vore i själva verket mycket märkligt om anhängarna av arbetsvärdeteorin inte kopplade arbetsbegreppet till värdebe-

⁵⁵ I *Till kritiken*, s. 203ff.

greppet. Men denna koppling prygades väldigt dyrt genom att *värde närmast identifierades med arbete* och det inte var klart på vilket sätt värde faktiskt skiljdes från arbete. Det fanns återigen ett brott i nästa övergång, från värde till bytesvärde. Värde identifierades med arbete, och så visste vi inte heller hur bytesvärde uppkommer från värde. Slutligen var förhållandet mellan utbytesbegreppet och penningbegreppet alltid mycket konsekvent i de marxistiska texterna ända sedan Marx betonade och underbyggde detta förhållande. Således splittrades de fem kategorier som vi räknade upp i tre grupper. I den första gruppen fanns produktionsförhållandena mellan varuproducenterna, i den andra abstrakt arbete och värde och i den tredje bytesvärde och pengar. Systemet avbröts blott på två ställen, vid den punkt där vi måste röra oss från produktionsförhållandena till abstrakt arbete och sedan igen från värde till bytesvärde.

Dessa avbrott försvinner när vi betraktar abstrakt arbete som arbete som besitter en bestämd samhällelig form och värde som enhet av innehåll och form. Genom dessa två omformuleringar uppnår vi nu ett oavbrutet logiskt ömsesidigt förhållande mellan alla de uppräknade kategorierna. En bestämd form av produktionsförhållanden bland människor som varuproducenter ger upphov till begreppet abstrakt arbete. Från abstrakt arbete i varuproduktionen, betraktat inte som fysiologiskt likställt arbete utan samhälleligt likställt arbete i en specifik form, uppstod värdebegreppet av nödvändighet. Värdebegreppet, betraktat som enhet av innehåll och form, är sammankopplat genom sitt innehåll med det föregående begreppet abstrakt arbete och genom sin form med det efterföljande begreppet bytesvärde. Slutligen leder utbytets utveckling nödvändigtvis till värdet.

Det skulle vara tvärtemot min intention om det ömsesidiga förhållandet mellan dessa kategorier framstod som något logiskt självframskridande av begrepp, där vart och ett ger upphov till ett annat. Det intima ömsesidiga förhållandet mellan begreppen som följer på varandra logiskt förklaras av det faktum att alla dessa begrepp byggs upp utifrån begreppet produktionsförhållanden mellan människor som varuproducenter. Detta begrepp döljer en uppsjö verkliga samhällliga förhållanden mellan människor som ständigt står i konflikt och som utvecklas oavbrutet. De ekonomiska kategorierna uttrycker ”tillvaroformer, existensbestämningar, ofta bara enskilda sidor av

detta bestämda samhälle”.⁵⁶ Den logiska enheten mellan de ekonomiska kategorierna beror på den verkliga enheten i samhället, det egentliga föremålet för vår studie.

⁵⁶ Marx, ”Inledning”, *Grundrisse: ett urval* (Hägersten 2010), s. 64.